

Kontaktperson
Samhällsbyggnadsavdelningen
Kulturmiljöenheten
Julia Cronqvist 010 – 224 15 10

Enligt sändlista

Byggnadsminnesförklaring av skvaltkvarn i Sillarödsbäcken, Sillaröd 1:38, Andrarums socken, Tomelilla kommun

Länsstyrelsens beslut

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § kulturmiljölagen (1988:950),
förkortad KML, skvaltkvarn med tillhörande damm och dammvall vid
Sillarödsbäcken på fastigheten Sillaröd 1:38, Tomelilla kommun för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar med stöd av 3 kap. 2 § KML följande skyddsbestämmelser.

1. Byggnaden får inte flyttas, rivas, byggas till eller på annat sätt förändras utvändigt.
2. Ingrepp får inte göras i stomme eller kvarnverk.
3. Byggnaden ska vårdas och underhållas väl så att dess kulturhistoriska värde inte minskar. Vård och underhållsarbete ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.
4. Damm, dammvall med luckor och ränna får inte ändras.
5. Damm med dammvall ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskar.
6. Byggnadsminnet omfattar det skyddsområde som avgränsas med prickad linje på situationsplanen, bilaga 1. Skyddsområdet ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen lämna tillstånd enligt 3 kap. 14 § KML till att byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som

föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Motivering

Utifrån byggnadsminnena ska det vara möjligt att berätta något viktigt om länet och dess historia. Det kan handla om brytpunkter i historien, samhällsförändringar, sociala strukturer, ekonomiska förutsättningar med mera.

Sillaröds skvaltkvarn är en av mycket få skvaltkvarnar i Skåne som bevarats på ursprunglig plats. Detta trots att skvaltorna varit en av de vanligaste kvarntyperna för malning av säd för husbehov, från medeltiden och fram till början av 1900-talet.

Kvarnen har behållit sin karaktäristiska och ålderdomliga utformning även om delar av byggnaden blivit utbytta allt eftersom de slitits ut eller skadats. Länsstyrelsen anser att anläggningen har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde och att en byggnadsminnesförklaring är väl motiverad.

Beskrivning av ärendet

Fråga om byggnadsminnesförklaring av Sillaröds skvaltkvarn inkom till Länsstyrelsen den 6 mars 2013 från Albo Härads Hembygdsförening. Skvaltkvarnen ligger på Uråsa gårds marker. År 1970 skänkte dåvarande gårdsägaren Hjalmar Gustafsson kvarnbyggnaden till hembygdsföreningen. Fastigheten ägs av Harald och Gunilla Olsson.

Samråd i ärendet har genomförts med Länsstyrelsens Fiske- och vattenvårdsenhet mot bakgrund av att miljöanpassningar i framtiden eventuellt kan bli aktuella vid Sillarödsdammen. Detta innebär att åtgärder vidtas som förbättrar passerbarheten för fisk. Fiske- och vattenvårdsenheten har meddelat att sådana åtgärder bör kunna tillåtas under förutsättning att de utförs med hänsyn till platsens kulturhistoriska värden.

Förslag till beslut om skyddsbestämmelser har den 21 juni 2016 skickats för synpunkter till lagfarna fastighetsägarna Harald och Gunilla Olsson (markägare) och Albo Härads hembygdsförening (ägare av skvaltkvarnen) samt till Tomelilla kommun, Riksantikvarieämbetet och Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne. Harald Olsson har den 30 juni 2016 meddelat att de ställer sig positiva till förslaget. Clas Johnsson ordförande i Albo Härads hembygdsförening har den 17 augusti 2016 meddelat att även hembygdsföreningen ställer sig positiva till förslaget. Tomelilla kommun, Riksantikvarieämbetet och Regionmuseet har valt att inte yttra sig i ärendet.

Historik

Skvaltkvarnen är den äldsta typen av vattenkvarn. De har använts för malning till det enskilda hushållet och benämns i dagligt tal "skvaltor". Benämningen anses komma av hur det lät när de var igång. Skvaltorna var mycket vanliga i Skåne, liksom i övriga Sverige och Danmark, från medeltiden och fram till början av 1900-talet.

Skvaltans som kvarntyp är liten, byggnaderna mätte vanligen cirka 2 x 3 meter. De var lämpade för mindre vattendrag eftersom de inte krävde någon stor fallhöjd eller hög fart på vattnet för att kunna drivas. En tunna med säd kunde utvinnas på ett dygn. Vid goda förhållanden kunde samma mängd produceras på några timmar beroende på fallhöjd, vattentillgång och lokal konstruktionstyp. Flödet i vattendragen styrde dock användningsperioderna och vanligen var det under vår- och höstfloderna som det fanns tillräckligt med vatten för att driva runt kvarnhjulet.

En skvaltkvarn kunde brukas av en gård men också av flera gårdar eller av en hel by. Närheten till gården/byn möjliggjorde att andra sysslor kunde utföras under tiden man malde.

Under 1800-talet upphörde successivt användningen av skvaltkvarnar. Orsakerna var flera. Utdikning av landskap och sjösänkningar ledde till att flödena sinade i mindre vattendrag. Ett ökat krav på mjölets kvalitet påverkade också användningen av skvaltorna. När centrifugalsikten kom till de större hjulkvarnarna eller vindmöllorna under 1800-talets andra hälft fick man ett finare mjöl utan skal från sädskornen. I samband med detta frångick man i flera fall att mala brödsäd vid skvaltorna, de kom därefter främst att användas vid malning av fodersäd.

När elektricitet introducerades och blev vanligt förekommande under början av 1900-talet kom de flesta kvarvarande vattendrivna möllor att tappa sin betydelse. Vid en del hjulkvarnar ersattes vattenhjulet av en turbin och kvarnverket drevs av en generator. När elnätet byggdes ut kunde bönder investera i mindre eldrivna kvarnar som på så vis ersatte de mindre skvaltkvarnarnas gårdsnära placering. De elektriska kvarnarna möjliggjorde nu en placering som inte var bunden till något vattendrag. Större eldrivna kvarnar etablerades i flera fall vid de framväxande stationssamhällena vid samma tidpunkt.

Sillaröds kvarn

Längs med Sillarödsbäcken ska det under 1800-talet ha funnits sammanlagt sex stycken kvarnar som tillhört Sillaröds by. Två av dem var hjulkvarnar, resterande skvaltkvarnar. Kvarnarna ska ha legat tätt med cirka 150 meters mellanrum och en fallhöjd på cirka 1,5 meter. Uppströms låg kvarndammen, Sillarödsdammen, som fungerade som vattenmagasin och som är bevarad än idag. Vid 1900-talets början fanns fyra av kvarnarna kvar, de två hjulkvarnarna vilka dock revs kring 1919 respektive 1931 samt en skvalta som revs kring 1917. Idag finns enbart Sillaröds

skvaltkvarn kvar, vilken togs ur drift 1922 när Sillaröds Elförening bildades och gården fick elektricitet. Sillaröds skvaltkvarn fick efter att den tagits ur drift stå kvar på sin plats och fortsatte att vårdas och skänktes 1970 till Albo härads hembygdsförening.

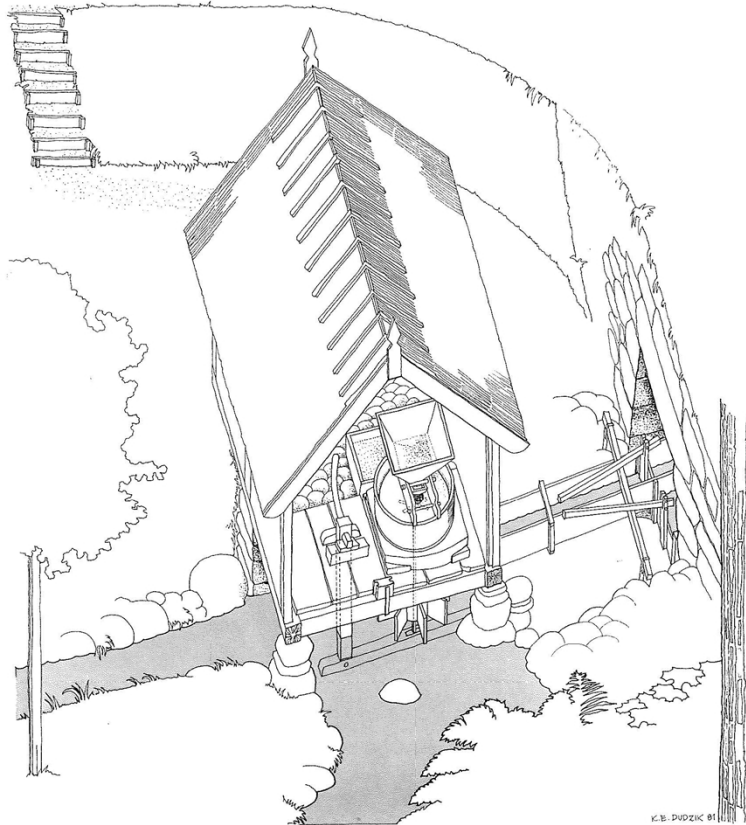
Åldern på Sillaröds skvaltkvarn är inte fastställd, men kvarnen är utmarkerad på laga skifteskartan från 1832. Det finns obekräftade uppgifter om att det ska ha funnits en föregångare från 1500-talet.

Kvarnen blev delvis skadad av en kraftig översvämning något år efter att Albo hembygdsförening tagit över den 1970. Genom Arbetsmarknadsverkets försorg blev kvarnen åter uppbyggd. Nytt vasstak lades och ett nytt vattenhjul tillverkades. Invändigt genomfördes ingen restaurering.

Under 2001 tillverkade man nya dammluckor och en ny ränna för vattentillförseln och ett nytt skvalthjul.

Byggnadsbeskrivning

Sillaröds skvaltkvarn är uppförd med väggar i skiftesverk och stråttäckt tak. Ingången har en enkel bräddörr på gaveln på motsatt sida av bäcken. Golvet är stenlagt. Kvarnverket består av ett liggande kvarnhjul med skovlar nere i vattnet samt två liggande kvarnstenar (löparen och överliggaren) uppe i kvarnhuset. Kvarnhjulet och kvarnstenarna sitter på samma axel och snurrar samtidigt utan kugghjul för kraftöverföring. Ovanför kvarnstenarna finns en tratt "binge" där man håller i säd. Framför kvarnstenarna på golvet finns en låda för uppsamling av det färdiga mjölet. På byggnadens norra sida ligger kvarnrännan där vatten släpptes på när man skulle mala. Skvalt看 är väl synlig från den närliggande vägen där Hembygdsföreningen har en informationsskylt.

Skvaltán i Sillaröd. — Kvarnrännan, "skaken" och den lilla trälådan där mjölet samlades är delvis rekonstruerade. — Teckning av K.E. Dudzik 1981.

Ovan: Utdrag från Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1980, "Skånska vattenkvarnar och vädermøller", sidan 36.

Tillämpliga bestämmelser

Enligt 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950), förkortad KML, får Länsstyrelsen förklara en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde för byggnadsminne. Bestämmelserna om byggnadsminnen får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

Hur man överklagar

Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten i Malmö, se bilagan *Hur man överklagar till Förvaltningsrätten*.

2016-09-07 Dnr 432-5614-2013

Beslut i detta ärende har tagits av länsöverdirektör Göran Enander. I den slutliga handläggningen har även deltagit avdelningschef Peter Cavala, kulturmiljödirektör Mats Riddersporre och byggnadsantikvarie Julia Cronqvist som föredragande.

Göran Enander

Julia Cronqvist

Detta beslut har bekräftats digitalt och har därför ingen namnunderskrift.

Bilagor

Skyddsområde, bilaga 1

Fotografier, bilaga 2

Karta, bilaga 3

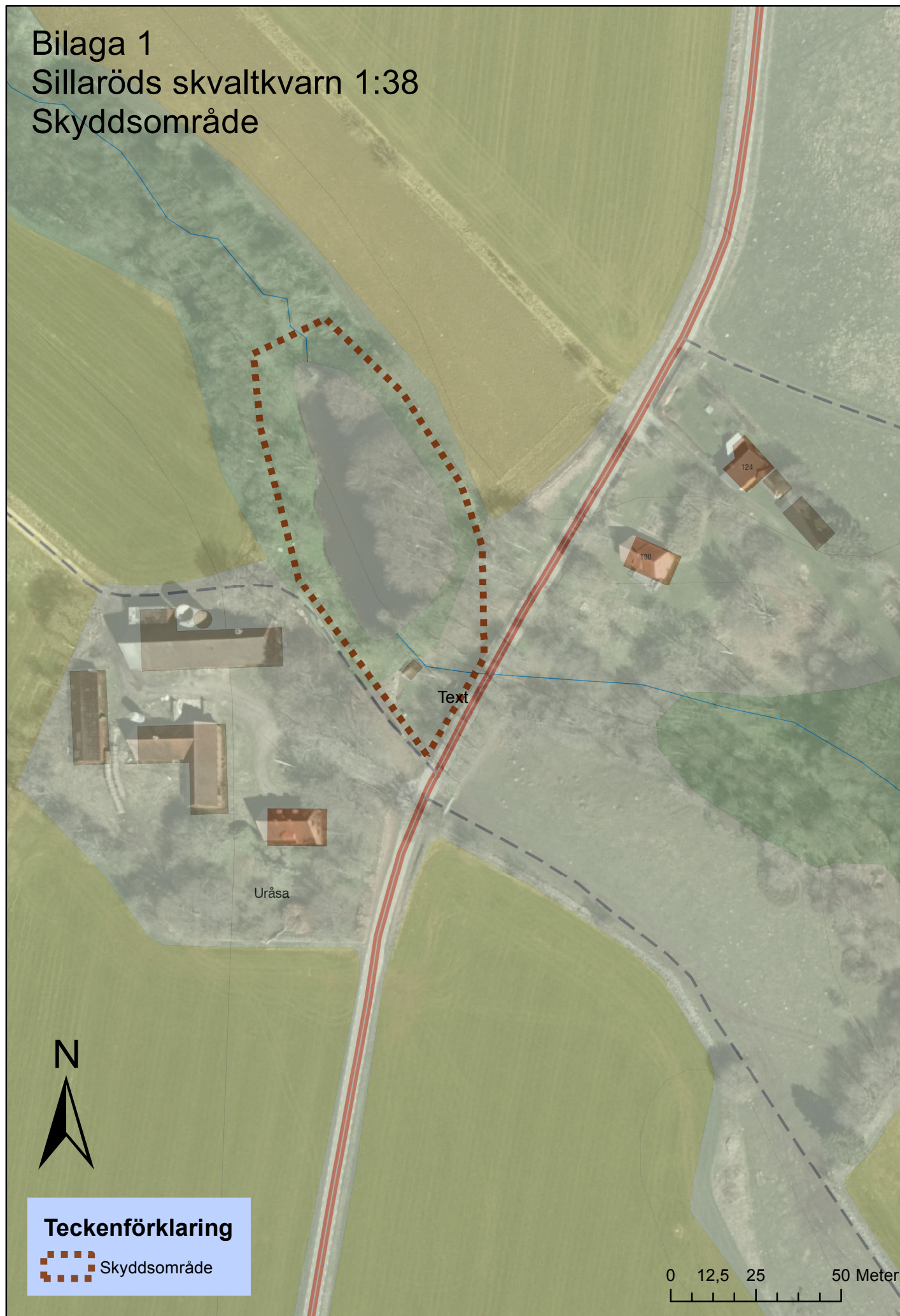
Sändlista

Albo Härads hembygdsförening, c/o Clas Johnsson, Källebacken 5, Vitemölla 277
23 Kivik

Harald och Gunilla Olsson, Sillaröds gård, 273 57 BRÖSARP
Tomelilla kommun

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne
Riksantikvarieämbetet

Bilaga 1
Sillaröds skvaltkvarn 1:38
Skyddsområde

Bilaga 2 – Fotografier 2016-05-11

Skvaltkvarnen, långsida mot öster

Skvaltkvarnen, kortsida mot norr

Skvaltkvarnen mot sydöst

Kvarnen sedd från vägen

Kvarn med kvarndammen i fonden

Kvarndammen vy mot nordväst

Interiör

Skvalthjul

Dammlucka och ränna under dammvall/äldre vägbank

Ränna

Bilaga 3

